

TÜRK DESTANLARINDA TİPLER VE MOTİFLER

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI*

A. Türk Destanlarında Tipler

Tip, benzer özellikleriyle birçok eserde karşımıza çıkan ve bazı sabit özelliklere sahip karakterdir. Tip, toplumun inandığı temel kıymetleri temsil eder.

a. Alp Tipi

Türk destanlarında görülen örnek tip “alp” tipidir. Alp; kahraman, yiğit, cesur anlamlarında bir sözcüktür. Eski Türklerin yiğitlerine bu adı vermelerinin ilk koşulu yiğitlik, cesurluk, kişisel üstünlük, kahramanlık ve asalettir. Boy içinde asil bir aileden olmayana bu ad verilmez. Garipname’ye göre; “Alp” kişide sağlam yürek, pazu kuvveti, gayret, iyi bir at, özel bir giysi, iyi bir kılıç, süngü, yay ve kader birliği ettiği iyi bir arkadaş olmak üzere dokuz şey gereklidir. Oğuz Kağan Destanı’nda bu tipin en idealine rastlanmaktadır. İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında bu tip, “*Alp-Eren*” tipine dönüşmüştür. Fuad Köprülü, İslâmiyetin etkisinden sonraki Türk alplerine Alp-Gazi adını vermektedir.¹

Kişilikleri ve davranışları ile bir ülkünün peşinde olan Alpler, kişisel tutkuların üstünde topluma mal olmuş kişilerdir. Alpler, hareketli, sosyal yaşamın zorunlu bir sonucu olarak hareket unsurunun esas alındığı güçlü erlik duygusu dediğimiz değerlerle bütünleşirler. Bu kişiler fiziksel olduğu kadar, ruhsal açıdan da derin bir kişiliğe sahiptir. O, halkının öz gücünü sembolize eder. Mücadelesi uğruna geri çekilme, kaçma, yılma gibi davranışlar göstermez.

Türk destanlarındaki sosyal yaşam ve bu yaşamın önemli bir parçası olan avcılık, hayvancılık, akıncı ruh ve göçebe yaşayış alp tipinin doğmasına neden olmuştur.

Göçebe hayatı düzenleyen ana faktör bizzat doğanın kendisidir. Yaşam anlayışının ve kişiliğinin oluşmasını sağlayan doğa, yorucu ve yıpratıcı yapısını göçebe insana da aktarır. İnsanın bütün yaşamı, doğanın ona verdiği yeteneklerin geliştirilmesi ile mümkündür.

Türklerdeki göçebe yaşam tarzı hareketli ve aktif olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle, Türk destanlarında kadın ve erkeği ile akıncı, avcı tipler daima ön plana çıkmış ve alplik geleneği sürüp gitmiştir. Türk destanlarında görülen alp tipi, genel olarak manevi bir güce ve Tanrı’ya inanmakta, kuvvet, kudret, başarı insanoğluna Tanrı’nın bir vergisi olarak kabul edilmektedir. Oğuz Kağan’ın “*Gök Tanrı’ya borcumu ödedim.*” deyişi bu inanın ifadesidir.

Türkler İslâmiyeti kabul edip yerleşik hayata geçince alplik, Battal Gazi, Danişment Gazi, Satuk Buğra Han gibi Anadolu’yu Türkleştirmek ve İslâmlaştırmak için mücadele eden kahramanlarla *Alp-Eren* biçiminde devam etmiştir. Alplikte cesaretin yanı sıra fizyolojik bakımdan da kuvvet esastır. Çünkü, Alp kişi kendi cesaret ve gücüne güvenerek mücadelelere girer.

Alp, doğuştan olgun ve güçlü doğar.

Doğumları olağanüstü ifadelerle anlatılan ya da dolaylı olarak belirtilen kahramanların hayatları hakkında yiğitlik gösterecek yaşa gelinceye kadar hiçbir bilgi bulunmaz. Ancak kahramanlar on beş yaşına geldiklerinde Alplik göstermeyle ilgili olaylar ortaya çıkar. Çocuk, bir yiğitlik göstermedikten sonra ad alamaz. Alp, çocukluğunda normal çocuklardan farklı davranışlar sergiler. Örneğin, Oğuz Kağan ana sütünü bir kere emmiş, kırk günde yürümüştür. Oğuz Kağan’ın babasının, çocuğunun kudretine göre ad verilmesi için düzenlediği şölende çocuğun, birden bire “*Benim adım Oğuz’dur.*” demesi üzerine Oğuz adını almıştır. Dede Korkut destanında Boğaç Han’a boğayı öldürdüğü için Boğaç Han adı verilmiştir. Yine

* Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI, Destanlar, Ürün Yay. Ank. 2007, s. 50-69

¹ Prof. Dr. Fuad Köprülü, *Selçukîler Zamanında Anadolu’da Türk Medeniyeti*, Milli Tettebbûlar Mecmuası, C.II, No:5, s.214

Manas destanında Manas'ın oğlu Semetey'e ad koyarken (*doğuşunda görülen olağanüstülükler nedeniyle*), “*Beş yaşında yurt yıksın, on beşinde ok atsın, büyük iller alsın*” diye dua edilmiştir. Köroğlu'nun tasviri yapılırken de “*Kendisi kaynamış kara demir gibi, kulakları kalkan gibidir. Omuzunda yirmi dört kişinin oturabileceği genişlik vardır, kalkanı döğebilecek, çeliği çiyneyip püskürecek kuvvettedir. Narası dağları gümbür gümbür inletirdi.*” ifadesi dikkat çekmektedir. Dede Korkut'ta da Göçebe toplumun yaşam tarzı nedeniyle Alp kişi her zaman güçlü ve mücadeleye hazır olmalıdır.

Türk destanlarında Alp her zaman atlıdır. Bu yaşantı Türk düşüncesine “*Türk çadırda doğar, at üstünde ölür.*” yargısını yerleştirmiştir.

Alp kişi savaşa genellikle yalnız girmekle birlikte yanında her zaman kırk yoldaşı bulunur. Alp ilk atışta düşmanı vurur ve yenilmez. Oğuz Kağan ve Manas savaşta kimseye yenilmeyen Alp kişilerdir.

Gerek alp tipinin ve gerekse alp-eren tiplerinin dövüştükleri insan ve diğer varlıkların cesaret, güç, kuvvet bakımından kahramanlardan hiç de aşağı olmadıkları görülmektedir. Onlar da sıradan insan değil, kahramandırlar. Anlatılardaki işlevleri de esas itibarıyla olumlu olan alp-eren olan baş kahraman tipinin doğruluğunu, isteneni veya ideali ortaya çıkarmaktadır.²

Alp gönlünü yüce tutmalı, malına kıymalı, evine konuğu gelmeli, yalan bilmemelidir.

Türk destanlarında alpler insanî; fakat hanımları ruhanî bir özellik taşır. Bu nedenle genellikle alplerin hanımları, Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal kadınlardır.

Oğuz Kağan'ın ilk eşi gökten inen bir ışık içinde Oğuz'un önüne çıkmıştır. İkinci eşi de bir ağaç kovuğunda bulduğu bir kızdır. Alpler eşlerini hep kahraman, mücadeleci ve yiğit kadınlardan seçerler. Manas, eşi Kanıkey'i bir mücadele sonucu alır.

Dede Korkut destanında Bamsı Beyrek, Banu Çiçek'le evlenebilmek için ava çıkar, at yarışırır, ok atar, güreşir ve bu yarışları kazandıktan sonra evlenir. Alp kişinin en önemli özelliklerinden biri, gerçek bir yurtsever oluşudur. Güçsüz ve zayıf kimselere dokunmaz, aman dileyeni affeder.

Burada alp kişinin iki türlü özelliği dikkat çekmektedir. Birisi mütevazilik, dürüstlük, cömertlik, konukseverlik gibi karaktere dayanan özelliklerdir ki bunlar, Dede Korkut Hikâyelerinde *erdemli* sözüyle işaret edilir, diğeri de başkesmek, kah dökmek, ata binmek gibi özellikler olup *hünerli* kavramı ile işaret edilmektedir.

Bunlar bir birlerinden ayrılmaz biçimde görülen Alplik özellikleridir.

b. Bilge Tipi

Eski Türklerde topluma manevi liderlik yapan, toplumu yönlendiren, çağını aydınlatan, verdiği öğütleri ve öğütlü sözleriyle yaşamlarından sonra dahi dilden dile dolaşan kişiler vardır. Ak sakallı ifadesi ile de belirlenen bu kişiler bilge tiplerdir. Türk destanlarında bilge tipi çok önemlidir. Ergenekon Destanı'nda demir dağı eriterek Türklerin yol bulup çıkmasını sağlayan usta demirci, bilge tipinin en önemli örneklerindedir. Türk destanlarında kağanların, yanlarında genellikle bilge vezirler bulundurmaları ve verecekleri önemli kararlarda bilgelerin bilgilerine baş vurmaları bilgeliğin önemine inanılmış olmasının en belirgin işaretidir.

Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde saadetin ancak bilgi ile elde edileceği savunulmuştur. Oğuz Kağan destanındaki Oğuz'un akıl hocalarından *Uluğ Türk* bilge tipinin en güzel örneklerindedir Bilge Kağan anıtı da bilgeliğin önemini vurgulayan bilgi ve belgelerden bir diğeridir. Ergenekon destanında, demir dağı eriterek Türklerin yol bulup

² Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ank. 2003, s.101

Ergenekon vadisinden çıkmalarını sağlayan usta demirci de bir çeşit bilge tipi örneğidir. Bu durum bir bakıma uzmanlığa verilen değerın destanlara yansımadır.

Oğuz Kağan destanında kağnyı icat eden kişinin şahsında uzmanlığın taltif edildiğı bilinmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda, Uygur Türeyiş Destanı'nda, Manas Destanı'nda ve Dede Korkut'ta bilgiye verilen önem, bilge kişilerin kişiliğinde yaşatılmıştır.

Oğuz Kağan destanının Uluğ Türk'ünün şahsında ilk örneğini gördüğümüz bilge devlet adamı, Manas'ta *Bekay*, Dede Korkut Destanında *Dede Korkut* ve diğeri anlatılarda *İrkil Ata*, *Yuşi Hoca* gibi kimliklerle karşımıza çıkmaktadır.

Bilge kişilerde ilahî bir sezgi gücü bulunmaktadır.

Gerek İslâmiyetten önceki gerekse İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında alplik ve bilgelik âdetâ iç içedir.

Türklerin şaman ve kam geleneğinin devamını hatırlatan Korkut Ata profili, yaşlı, töreleri yürüten, doğa üstü ve doğa olayları arasındaki ilişkileri düzenleyen bir tiptir.

Dede Korkut hem maddi, hem manevi alanlardaki yiğitlikleriyle alperen tipinin Türk kültüründeki ilk temsilcisi ve örneğidir. Dede Korkut akıl, maneviyat, ululuk yönleriyle maddi gücün manevi güç ile bütünleştiğı bir simge değerdir. Dede Korkut Hikâyeleri onun bilge tipi etrafında şekillenmiştir.

a. Kadın Tipi

Aile bütün toplumlar için daima en önemli kavramlardan biri olmuştur. Küçük sosyal gruplar içinde en sürekli ve vazgeçilmez olanı ailedir. Tüm Türk destanlarındaki gibi Dede Korkut Hikâyelerinde görülen aile yaşayışında gelenekler ve anayasa yerine geçen töre hakimdir. Türk destanlarının tümünde olduğu gibi Dede Korkut Hikâyelerinde aile çok sağlam bir temel üzerine kurulmuştur. Aile kavramı içinde en önemli bir yere sahip olan soyun devamlılığının kaynağı olan, yuvayı yapan, fedakârlık ve sadakatiyle toplum içinde farklı bir yere sahip olan kadındır.

Türk destanlarında kadın bazen evin reisliğini üstlenir ve erkeğinin en büyük destekçisidir. O da gerektiğinde erkeği ile ata binip ava gider ve her türlü tehlike karşısında uyanık olur. Erkek kahraman kadar yiğitlik özelliklerine sahiptir.

Göçebe toplum yapısı içinde ata binen, kılıç kuşanan, ok atan, ava çıkan kadın destan kahramanları, benzer yapıya sahip Altay yöresi destanlarında Altın Arığ ve diğeri destan örneklerinde görülebileceğı üzere son derece etkindirler. Kırgızların *Cangıl Mirza*, Uygurların *Nözüğüm*, Başkurtların *Zaya Tülek*, Hakaşların *Altın Arığ* destanlarında baş kahramanlar hep kadındır. Manas'ın hanımı *Kanıkey*, bozkır kültürünün ideal kadın tipi olarak karşımıza çıkar.³

Danışmentname'deki *Efrumiye* adlı kadın kahraman destanlardaki kadın tipinin idealleştirilmiş bir örneğidir. Yine Battal Gazi Destanında, Battal'ın eşi *Zeynep* ve gördüğü rüya sonucu İslâmiyeti kabul edip Battal Gazi ile evlenen *Mah Piyruz*, Kayser'in askerlerine karşı kahramanca savaşır, tutsak olur ve kulede tutsak iken kurtulurlar.

Destanlardaki kadın kahramanların kuvvet, kudret ve cesaret yönünden erkekten hiç farkları yoktur. Kadının destanlardaki yeri sosyal hayattaki üstün mevkiinin aynıdır. Analık görevi, Türkler arasında kadına büyük değer kazandırmış, onu ilâhî bir varlık konumuna sokmuştur.

Yaratılış Destanı'nda Tanrı'ya insanları ve dünyayı yaratması ilhamını veren Ak-Ana bir kadındır. Oğuz Kağan'ın ilk karısı ışıktan, ikinci karısı ağaçtan doğmuş kutsal kadınlardır. Türklerdeki kadın anlayışının İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında da devam ettiği görülmektedir. Dede Korkut'ta kadınların yeri ve önemi çok büyüktür.

Manas'ta ise kadın evin kaderinin ve namusunun koruyucusu olarak gösterilir. Dede Korkut'ta Kan Turalı, düşmanlar tarafından sarılınca eşi Selcen Hatun at biner, kılıç kuşanır

³ Türk Dünyası **Edebiyat Tarihi**, C.1, s.134

ve savaşır. Bayındır Han'ın ziyafetlerinde oğlu olanı *ak otağa*, kızı olanı *Kızıl Otağa*, Oğlu kızı olmayanı *Kara Otağa* oturtması kadının da toplumda işlevine göre büyük önem kazandığının işaretidir. Türk destanlarındaki kadın tipinde karı koca sevgisi ve kocaya bağlılık ön plandadır. Dede Korkut'ta da aile bağına büyük önem verildiği görölmektedir. Daha çok tek kadınla evlenilir. Aile dışında aşk hayatı görölmez. Beyler eşlerine karşı saygılıdır. Onların duygularına önem verirler. Kadınlar, çoğu kez erkekler gibi savaşçı ve onun imdadına yetişecek kadar cesaretlidir.

B. Türk Destanlarında Motifler

Destan motifleri, destan kahramanları ile iç içe bir durumdadır. En önemli rol kahramanın olduğu için motifler kahramanın eylemlerine uygun olarak gelişirler. Ayrıca toplumun inancı ve yaşantısı da motifleri şekillendirir.

İslâmiyetin kabulünden önceki Türk destanlarında şamanist unsurların ön planda olduğu görölmektedir.

a. Işık Motifi

Işık, destanlara aydınlık veren dini bir motiftir. Destanların büyük kahramanları ve onların evlenecekleri kadınlar çok defa kutsal bir ışıktan doğarlar. Yaratılış destanındaki Ak - Ana, ışıktan bir kadın sembolüdür.

Oğuz Kağan destanında Oğuz'un evlendiği kadın gökten inen mavi bir ışıktan doğar. Yine Oğuz Kağan destanındaki Oğuz ordularına yol gösteren kurdun Oğuz'un çadırına inen bir ışıktan doğduğu belirtilmektedir.

Türklerin İslâmiyet'ten önce bağlı buldukları şamanizm'de uçmak ifadesi ile belirlenen sonsuz mutluluk ülkesi, cennet bir ışık dünyasıdır. şamanizme göre yerden on yedi kat göğe doğru gidildikçe aydınlanan bir ışık dünyası bulunmaktadır.

Uygurların benimsediği Işık dini de denilen Maniheizmin tanrısı da ışık tanrısıdır. Bütün eski Türk inanışlarında ışık hep ön plandadır. Uygur destanında Böğu Kağan'ın dört kardeşi ile birlikte gökten inen bir ışıktan yaratıldığı anlatılmaktadır.

İslâmiyetin kabulünden sonraki destanlarda da bu motif çok önemsenmiş, destan kahramanlarının daima yüzleri nurlu ve dolun aydan daha parlak olarak tasvir edilmiştir.

Satuk Buğra Han'ın dört kızından ikincisi *Alanur*'un Cebrail vasıtasıyla ağzına akan bir damla ışıktan dünyaya gelen oğluna Ali gibi Allah'ın arslanı olduğundan Seyyid Ali Aslan Han adını verişi bu motifin Türk destanlarında yaygınlığının örneklerindedir.

b. Ağaç Motifi

Ağaç motifi, Türk destanlarının asıl öğelerinden birisi olarak kabul edilir. Önemi büyük olan ağaç destanlarda kutsallaştırılmak sureti ile yok edilmesinin önüne geçilmiştir. Bu motif Türklerin ilkel çağlardan gelen bir önemli bir geleneğinin sembolleştirildiği kavramlardandır. Göktürkler ve Uygurlar devrinde ağaç kutsal sayılmış, şamanizmde orman bütünü ile bir kült olarak görölmüş, bazı ağaçlar takdis edilmiştir.

Türk destanlarında ağaç, özellikle çınar ya da kayın gündelik hayattan alınarak kutsallık kazandırılmış ve böylece ağaca olağanüstü bir özellik verilmiştir. İnsanın yaratılışi ile ilgili bir Türk efsanesinde Tanrı, yer yüzündeki dokuz insan cinsini, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı bir ağacın gölgesinde barındırmıştır.

Ağaçların gökten indiğine inanıldığından kamların (şamanların) davulları üzerine ay ve yıldız resimlerinin yanı sıra kayın ağacı resmi yapmışlardır.

Ağaç motifini hemen hemen her Türk destanında sıkça görmek mümkündür. Her destanda genişçe yer almıştır.

Aslında insanlar ve evren için çok büyük önemi olan ağaç destanlarda bilinçli olarak kutsallaştırılmak sureti ile yok edilmesinin önüne geçilmiştir.

Oğuz Kağan destanında Oğuz'un evlendiği ikinci karısı göl ortasında kutsal bir ağacın kovuğunda yaratılmıştır. Ergenekon destanında da meyve veren ağacın kesilmesi kesinlikle yasaktır.

İslâmiyetten önceki destanlarda rastladığımız bu kutsal ağaç motifi İslâmiyetin kabulünden sonra da ağaç sevgisi olarak ileri düzeyde tutulmuştur. *Yaş kesen baş keser* gibi halk söylemleri ile de ağaçlara zarar verilmesi engellenmeye çalışılmıştır.

c. At Motifi

Türk destanlarında ve diğer sözlü anlatı ürünlerinin hemen hepsinde at, önemli bir konuma sahiptir. Bunun temelinde Türk halkının göçebe kültürünün büyük etkisi bulunmaktadır. Devenin Arap için önemi ne ise atın da Türk için önemi odur. Destanlardaki alp kişi destan içindeki kaderini sahibi bulunduğu atla birlikte yaşar. Destan kahramanının yanında yer alan at, bütün Türk destan rivayetlerinde olağanüstü özelliklere sahip olarak su ruhundan türer. Türkler, atların denizden çıkan, dağdan inen ya da gökten, rüzgârdan, mağaradan gelen kutsal aygırlardan türediğine de inanırlardı.⁴

Bu at, insan gibi anlayışlı ve duygulu olup kuş gibi havada uçan özelliklere sahiptir. Destanlarda yer alan atlar son derece süratlidirler. Göz açıp kapayınca kadar dağları, dereleri aşarlar. Her birinin kendine özgü bir adı vardır. Destanlarda atın adının geçtiği yerde sahibi de anılmış olur.

Türkler arasında atın gücünün Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı. Destanlarda kahramanların en büyük yardımcısı atıdır. At destanlarda tıpkı kahraman gibi olağanüstü özelliklere sahiptir. Kahraman atı olmadan hiçbir iş beceremez. Âdetâ, destanlarda zaferin ve mağlubiyetin gerçek sahibi attır. Destan kahramanlarının atları soy sop sahibi, secereleri bilinen son derece akıllı, bilinmezden ses duyan, tehlikeyi önceden sezip haber veren, yeteneğe ve kahramanlık töresine sahip varlıklardır.⁵

Türklerin beslenme, yeni yerleri keşfetme ve feth etme aracı olan at, sosyal hayat içerisinde insanın kolu-kanadı, kardeşi, yoldaşdır. Kahraman atını yanından ayırmaz, onu unutmaz, tanrıya yalvarırken bile atını anmadan edemez. Gücü ata dayanan bir toplum düzeninde kahramanın atsız olması düşünülemez. Kişinin kahraman olacağına işaretlerinden biri de at sahibidir.

Destan kahramanları pek çok yerde atlarıyla birlikte ifade edilirler. Kahramanı tarif etmeye yarayan ifadelerde at en önde yer alır ve çoğu zamankahramanı niteler, onun sıfatı haline gelir. Boz aygırlı Bamsı Beyrek, Konur atlı Kazan Bey gibi ifadeler bunlardandır.

Oğuz neslinin atları gelişigüzel atlar değildir. Her birinin ayrı niteliği ve fiziksel özelliği vardır. Bu atların boynu uzun, alınları geniş, gözleri iri ve aydınlık, kulakları dik, sağrısı geniş, bacakları uzundur.

Yakut Türklerinin bir destanı olan *Er Sogotoh* destanında, Er Sogotoh'un güney seferine giderken Kan ırmağına gelince ırmağı geçemediği ve zorda kaldığı bir sırada sarı atının üzerindeki yüklerle uçarak Sogotoh'u ırmağın karşısına geçirdiği anlatılmaktadır.⁶ Çin kaynaklarında Türklerin en uzun koşan atları yetiştirdikleri kayıtlı olup Mete'nin babası ölünce Çinlilerin elçi göndererek bu atı istedikleri işaret edilmektedir. Mete'nin atına da kimsenin yetişemediği çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Manas'ın Ak Kula adlı atı da Mete'nin atı kadar ünlü atlardandır. Bu nitelikler içinde şekillenen at, sadece şamanist düşünceye dayalı destanlarda değil, İslâm çağı Türk destanlarında da farklı ayrıntılarla yaşatılır.

⁴ Prof. Dr. Şükrü Elçin, *Atların Doğuşları İle İlgili Efsaneler*, Türk Folklor Araştırmaları, İst. 1963, S.162

⁵ *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi*, C.1, s.135

⁶ Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, s. 103

Battal Gazi'nin *Aşkâr*'ı olağanüstü anlayışla bir mağarada, bir ruhtan şekillenmiştir. Bu at da insan gibi konuşur, sahibini korur ve havada uçar. *Div-Zâde Aşkâr* adlı bu atın *Âb-ı hayat*'tan içtiği bu nedenle ölümsüzleştiği efsane olarak yaşamaktadır.

Köroğlu'nun Kırat'ı da insan gibi zeki ve anlayışlıdır. Bağdat'ta Köroğlu yiğitleri ile esir edilince Kırat kimse beğenip almasın diye kör ve topal taklidi yapar.⁷ Kısa ayrıntılar içinde ve belli davranışları ile Türk destanlarında at temel motif özelliğini taşır. Kahramanın başarıya ulaşmasında en kuvvetli güçtür. Sahibini tehlikelerden korur, ona yol gösterir, tehlikelere karşı uyarır, sahip olduğu olağanüstü güç sayesinde ölümlerden kurtarır, onu başarıya ulaştırır. Atından uzak kalmış olan kahraman, gücünü-kuvvetini ve cesaretini kaybeder, sıradan bir insan haline düşer.

Savaş meydanında *Aşkâr*'ı kaybeden Battal Gazi başka bir ata biner; fakat hiç bir varlık gösteremez ve esir olur. Köroğlu da *Kıratını* Keloğlan'a çaldırınca bütün gücünü ve maharetini kaybeder, ne zaman ki Kır atını tekrar eline geçirir o zaman kolu kanadı açılır ve yenilmez bir güce sahip olur.

At motifi Cengiz Han destanında da aynı özelliklere sahip bulunmaktadır. Türklerde ata verilen önemi işaret eden bir olay da Oğuz Kağan'ın Buz Dağı'na kaçan atını bulup getiren bir beye Karluk adını vermesi gösterilebilir. Savaşlarda atlar, binicisine göre giydirilip zırhladıkları ve atların savaşlarda Alp gibi görev aldıkları Göktürk yazıtlarında işaret edilmekte, bir ata *Alp Salçı* adının verildiği yazılmaktadır.

Türklerin geleneklerinden biri de kabileler arasında at yarışları düzenlenmesidir. Atın kazanması boyun onuru olarak düşünülür. At yarışlarının sonunda savaşların çıktığı bile olmuştur. Tarihi seyir içinde Türk destanlarındaki alp kişilerin kolu kanadı olan at motifi bütün Türk destanlarında en önemli motiflerdendir.

Destanlarda başlayan bu tablo Dede Korkut'la bazı halk hikâyelerinde de devam eder. Destan kahramanlarının atları; *Oğuz Kağan-Alaca At*, *Köroğlu-Kırat*, *Alpamış-Bayçıpar*, *Er Töştük –Çal Kuyruk*, *Edige-Timçavar*, *Battal Gazi-Aşkar* biçiminde sahipleri ile birlikte anılırlar.

d. Rüya Motifi

Rüyalar destan kahramanlarının hareket tarzlarının tayinine ve gelecekteki olaylardan haberdar olmalarına yaraması bakımından destanlarda önemli bir yer tutar.

Türk destanlarında ilk rüya motifine Alp Er Tunga'ya bağlanan Oğuz destanında Uluğ Türk tarafından görülen rüyada rastlanmaktadır.

Bu rüyada Uluğ Türk, bir gün rüyada bir altın yay ve üç gümüş ok görür. Oklar kuzeye doğru, yay da gün doğusundan gün batısına doğru uzanmış olarak belirir. Bu rüyasını Oğuz Kağan'a anlatır. Rüya Oğuz boylarının geleceği ve teşkilatlanması hakkında bir ön haber niteliğindedir.

Rüya motifine Dede Korkut, Manas Destanı ve Battal Gazi Destanı'nda da rastlanmaktadır.

Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın rüyasında evinin üzerine yıldırım düştüğünü, kurtların evine saldırdığını gördüğünü anlatması üzerine Salur Kazan'ın avdan dönünce obasının yağma edildiğini görmesi rüya motifinin önemli örneklerindedir.

Manas destanında Kırgızlara düşman han kızı *Akılay*, rüyasında bir sele kapıldığını, o sırada altın yapraklı bir çınara sarıldığını babasına anlatır. Kısa bir süre sonra Şoruh Han Manas'a yenilir ve kızı Akılay da esir kızlarla birlikte Manas'a hediye edilir ve Manas'ın karısı olur.

Battal Gazi'nin karısı Gülendam, Battal Gazi'yi rüyasında görür ve müslüman olur. Kısa bir süre sonra da Battal Gazi ile evlenir.

Türk destanlarında rüya motifi iki ayrı özellikte işlenir:

⁷ Pertev Naili Boratav, **Köroğlu**, s.64

1. Oğuz ve Uygur destanlarında görüldüğü gibi, destanın bütününe etkileyecek ve destan kahramanının hareket alanını çizecek bir anlayışı sergiler.

2. Bir mücadele üzerine kurulan destanda, kazanılacak başarıları ya da yaşanacak felaketlerin vaktinden önce hissetmesini sağlar.

Her iki şekilde de bir bakıma toplumun geleceği sergilenir ve kadercilik anlayışı işlenir.

e. Kurt Motifi

Destanlarda kurt Türk'ün hayat ve savaş gücünün bir simgesi olarak belirtilmiştir.

Şamanizm inancını yaşayan Türkler arasında kurt yaşam ve savaş gücünün önemli bir işaretidir. Çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olduğu için çeşitli dönemlerde kimi Türk boylarının bayrak ve flamalarına sembol olarak geçmiştir.

Uygurlara ait Türeyiş Destanı'nda Tanrı bir erkek kurt şeklinde yere inmiş, bir Türk hakanının kızı ile evlenmiş ve Uygur nesilleri böyle türemiştir, diye anlatılmaktadır.

Göktürk Destanlarında da kurt motifi özenle işlenmiş, Türklerin yeniden çoğalışları bu motife bağlanmıştır.

Oğuz Kağan Destanı'nda bir ışık içinden çıkarak Oğuz'la konuşan kurt, üç yerde Oğuz ordusuna yol göstermiştir.

Kurt, destanlarda Börte Çine ve Asena adları ile bir sembol durumunu almıştır.

f. Kırklar Motifi

Türklerin önem verdiği, ona kutsal bir nitelik kazandırdıkları sayıların başında kırk gelmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz kırk günde yürür, kırk günde konuşur, Kaf Dağı'nın etrafını kırk günde dolaşır, verdiği şölende kırk kulaç yüksekliğinde direk diktirir ve kırk masa hazırlar. Dede Korkut, Manas, Battal Gazi, Danişment Gazi ve diğer destanlarda ise kırk motifi kahramanın etrafında bir kuvvet haline gelen kırk alp veya kırk ereni ifade eden bir kavramdır.

Her destan kahramanının arkasında ona bağlı kırk alp ya da ereni vardır. Bunlar hareketlerinde bir bütün halindedirler. Birlikte yaşar, birlikte savaşır. Manas Destanı'nda Manas'ın oğlu Semetey, Talas'ı geçerken düşmanları ile vuruşur ve zorda kalır, o anda göze görünmez kırk er ona yardıma gelir. Görünmez âlemden gelen kırklar motifi Danişment Gazi, Battal Gazi ve diğer mistik destanlarda üç değişik şekilde sergilenir.

1. Kırk sayısı ile bazı eşya ve davranışlar sınırlanır.

2. Destanlarda kahramanın etrafında meydana gelmiş kırk alp gücünü ortaya koyar.

3. Kırklar motifi ile görünmez âlemden gelen koruyucu, güç verici, kutsallığa erişmiş şahıslar ifade edilir. Alpların yanında bulunan bu kırk yiğit, uşak ya da möle olmayıp hepsi de bey soyundandır. Alp Konturalı bu kırk yiğit için:

Hey kırk eşim, kırk yoldaşım,

Kurban olsun size başım

biçiminde seslenir.

g. Mağara Motifi

Destan geleneğinde mağara motifi bir inanca bağlı olarak belirgin şekilde görülmektedir. Bazı Türk boylarında mağara evlerinin bulunduğu bilinmekte olup Türk şamanizminde yer altının karanlıklarına uzanan mağaralar dünyasının önemi hep ön planda tutulmuştur. Bütün Türk destanlarında görülen mağara motifine daha çok Göktürk

destanlarında rastlanır. Gök Börü Destanı'nda eli ayağı kesilerek bir bataklığa bırakılan çocuk, bir dişi kurt tarafından denizin kıyısındaki bir mağaraya kaçırılır.

Türk destanlarının ilki diyebileceğimiz Alp Er Tunga destanında da mağara bir sığınak olarak yer alır. Destanda Alp Er Tunga, İran'ı dört kere istila etmişse de tutunamamış ve sonunda bir mağaraya sığınıp tek başına orada yaşamaya başlamıştır.

İslâmî destanlarda Battal Gazi'nin atı Aşkâr bir mağarada şekil aldığı gibi, rivayete göre Köroğlu'nun ölümü ile Kırat da bir mağaraya girerek kaybolmuştur. Destanlarda sığınak ve ana karnı gibi iki değişik şekilde etkili olan mağara motifinin dini geleneklerden kaynaklandığı da kabul edilebilir.

h. Hızır Motifi

Türk halk kültürünün önemli bir ögesi olan Hızır motifi, destanlarımızda destan kahramanına yol gösterip yardım eder.

Hızır inancı halen halk arasında Hızır efsaneleri olarak anlatılıp varlığını ve yaygınlığını korumaktadır.

ı. Geyik Motifi

Türk kültüründe kutsal olarak bilinen hayvanlardan biri de geyiktir.

Kimi Türk destanlarında rastlanan geyik motifi kutsal özelliğini korumaktadır. Bu nedenle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde geyik avlamanın uğursuzluk, hatta felaket getireceğine inanılır.

Geyiğin kutsallığı nedeniyle geyik boynuzunun kimi evlerde uğur için duvara asıldığı bilinmektedir.

i. Ok ve Yay Motifi

İlkel çağlarda Türk toplum hayatının en etkili savaş silahı olan ok ve yay da Türk toplum geleneğinde giderek savaş silahı olmanın üstünde hukuki bir sembol olma özelliği de kazanmıştır.

Bu anlayış zamanla daha da genişleyerek siyasi bir anlama yükseltilmiştir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in tuğrası ok ve yaydan meydana getirildiği gibi yine Tuğrul Bey'in yaptırdığı bir caminin mihrabında ok ve yay motifi işlenmiştir.

Hukuki ve siyasi bir sembol özelliği taşıyan ok ve yay motifi bu anlamı Türk destan geleneğindeki değerinden almıştır ki en yaygın ve etkili şekli ile Oğuz Destanı'nda görülür. Uluğ Türk'ün rüyası bunun işaretidir.

Destanlarda ok ve yay unsuru daha çok destan kahramanının hüner ve maharetini sergilemek için bir vasıta olarak değer kazanır. Bu nedenle ok ve yay destan kahramanlarının kişiliğini değerlendiren milli bir motiftir.

j. Sihir Motifi

Türk destanlarında sihir motifi de önemli yer tutmaktadır. Uygur Destanı'nda yurt bütünlüğünün ve halk saadetine simgesi olarak bilinen bir *yada taşı* rivayeti bulunmaktadır. İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında bu sihir unsuruna fazlaca yer verilmiştir. Örneğin; Battal Gazi destanında Battal Gazi ile kâfirler savaşırken meydana bir cadı girer ve karşısına çıkan müslümana karşı efsun okuyunca müslümanların elleri bağlanır, etrafı sularla kaplanır.

Aynı destanın bir başka yerinde de yine bir cadı ağzından ateşler saçan yanındakilerle Battal Gazi'ye karşı gelir, efsun okuduğu bir tasın içindekini Battal Gazi'ye atınca Battal Gazi'nin etrafını alevler kaplar. Ateşin içinden çıkan bir ejderhayı da Battal Gazi okuduğu bir dua ile etkisiz kılar ve sihir bozulur.

k. Aslan Motifi

Türk kùltüründe aslan güç ve kuvvetin sembolü olarak önemli bir yer tutar. Bu nedenle aslan başı bayrak ve sancaklarda sembol olarak kullanılmış, Orhun kitabelerinin bulunduğu alanda heykelleri yapılmıştır.

Bazı destanlarda destan kahramanının yardımcısı olarak yer aldığı da bilinmektedir.